

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Орленка Миколи Івановича
“Проблеми та методи реставрації пам’яток архітектури України (XI-поч. XX
ст.)”, поданої на здобуття наукового ступеня доктора архітектури
за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам’яток
архітектури

Тема дисертації є дуже актуальною для сучасних умов України, враховуючи накопичені проблеми в пам’яткоохоронній і реставраційній галузях, кризову ситуацію з підготовкою фахівців-реставраторів, зменшення державних коштів на проведення ремонтно-реставраційних робіт. Сьогодні в різних містах України спостерігається грубе порушення пам’яткоохоронного законодавства, в охоронних зонах зводяться сучасні безконтекстуальні будівлі, набула поширення згубна практика доведення до критичного аварійного стану пам’яток, аби потім на їх місці звести сучасні комерційні об’єкти. До реставраційно-ремонтних робіт на пам’ятках архітектури залучаються непрофесіонали, що призводить до спотворення їх зовнішнього та внутрішнього вигляду. Про те, що ситуація з охороною і реставрацією нерухомої історико-культурної спадщини в Україні є критичною, свідчить і те, що з боку ЮНЕСКО неодноразово звучали попередження про можливе виключення зі Списку всесвітньої спадщини Софії київської і Києво-Печерської Лаври.

Саме тому представлений у вигляді докторської дисертації перелік проблем реставраційної галузі і методів їх вирішення, з залученням накопиченого професійного досвіду автора, відомого реставратора і керованої ним на протязі багатьох десятиліть корпорації “Укрреставрація”, є своєчасною відповіддю на потребу часу. Поява такого дослідження є **необхідною і актуальною**.

Не менш **актуальним** є також розгляд реставраційної галузі як системного явища, як зазначає автор дослідження, “наука реставрації є складною за змістом, оскільки у сфері своєї практичної діяльності вона синтезує знання багатьох наукових дисциплін. Вона, по суті, є міждисциплінарною і охоплює, окрім архітектури та будівництва, такі наукові дисципліни як археологія, історія, культурологія, мистецтвознавство, фізика, хімія, матеріалознавство, естетика”.

Широта дослідження зумовила специфічну структуру роботи, яка складається з анотацій, вступу, шести розділів з висновками до них, загальних висновків, переліку джерел і додатків, загальним обсягом 472 сторінки.

У першому розділі **“Проблеми збереження та охорони культурної спадщини і досвід проведення реставраційних робіт”** визначаються проблеми, які існують в пам’яткоохоронній і реставраційній галузях, проаналізовані визнані в світі і ратифіковані нашою державою законодавчі документи, тобто правовий аспект охорони і реставрації нерухомої історико-культурної спадщини. Автор дослідження провів ґрунтовний аналіз вітчизняної і закордонної джерельної бази з метою визначення досліджених і

недосліджених питань. Зокрема, в роботі підкреслено, що досі теоретично не обґрунтовано та юридично не зафіксовано поняття реставраційної діяльності у сфері охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини. Автор зазначає, що реставрація в сучасних умовах являє собою розвинену галузь архітектурно-будівельної науки і практики, яка у процесі свого становлення і розвитку протягом кількох останніх століть виробила не тільки відношення до справи відновлення об'єктів культурної спадщини, але й усвідомила види і послідовність дій, сукупність підходів до консервації і відтворення предметів охорони на об'єктах – пам'ятках архітектури. Цей накопичений впродовж десятиліть науково-теоретичний та практичний досвід згодом був законодавчо закріплений міжнародними документами.

Проблеми в реставраційній галузі також пов'язані з неупорядкованістю існуючих реставраційних методів, в існуючій джерельній базі вони в основному просто перераховуються і описуються без прив'язки безпосередньо до елементів – складових об'єкту реставрації.

Відмінність представленої до захисту дисертаційної роботи є, насамперед, системний підхід до аналізу реставраційної галузі, автор пропонує розглянути і аналізувати реєстр пам'яток нерухомої культурної спадщини України не як просту сукупність пам'яток, які характеризуються певними показниками, передбаченими при складанні реєстру, а як цілісну інформаційно-аналітичну систему, призначену, у тому числі, і для планування комплексу реставраційно-відновлюваних робіт. З цією метою запропоновано розглядати пам'ятку як певну сукупність компонентів – цілісних груп елементів архітектурно-конструктивних систем з характеристиками їхньої культурної та наукової цінності, технічного стану.

Важливе місце в першому розділі відведено становленню української школи реставрації, доведено, як в процесі її становлення ускладнювався перелік поставлених задач, відбувалось розширення професійних контактів з іноземними колегами, удосконалювалися реставраційні технології.

Водночас, як справедливо зазначив автор, така відкритість іноземним контактам виявила ряд проблем, пов'язаних з браком вітчизняної науково-теоретичної бази, яка б відповідала світовим стандартам. Потреба вивести вітчизняну реставраційну галузь на світовий рівень спонукала до розвитку структури корпорації “Укрреставрація”, видання методичних рекомендацій та посібників з проведення робіт, однак з часом виникла потреба в оновленні фахової джерельної бази і науково-методичної літератури з окремих видів робіт в умовах постійного удосконалення матеріалів і технологій і хронічної недостатності кадрів.

Виникла необхідність представлення шляхів виходу з кризової ситуації, наукового аналізу перспектив розвитку реставраційної галузі в Україні, відповідно до динаміки змін реальних потреб пам'яткоохоронної діяльності.

Враховуючи широкий спектр поставлених задач, в другому розділі **“Основи методології дослідження пам'яток архітектури-об'єктів реставрації”** була розроблена методика дослідження на основі використання, поряд з традиційними загальнонауковими методами, методу системно-

структурного аналізу в якості основного. Згідно з розробленою автором методикою реставрація розглядається як складна міждисциплінарна наука, об'єкт реставрації – пам'ятка архітектури представлена як цілісна система, розгалужена на більш дрібні ієрархічні рівні. Об'єкт реставрації у даному дослідженні розглядається автором в двох аспектах: перший – це будівля пам'ятки архітектури як архітектурно-конструктивна система, що складається із несучих та огорожуючих конструкцій, другий – це сукупність поверхонь екстер'єру та інтер'єру, які, крім суто утилітарних функцій, є носіями семантичної інформації, що має особливе значення для архітектурознавців, мистецтвознавців, митців, виконавців (малярів, скульпторів, архітекторів-реставраторів) і широкого громадського загалу.

В третьому розділі **“Методи реставрації елементів архітектурно-конструктивних систем, інтер'єрів і об'єктів монументально-декоративного мистецтва”** за методикою системно-структурного аналізу і відповідно до розроблених інформаційних моделей проведено аналіз реставраційних проблем. Зокрема, автор виділяє зовнішні поверхні об'єкту реставрації (екстер'єр) і внутрішні поверхні (інтер'єр). Він послідовно виділяє основні методи ліквідації аварійного стану компонентів і елементів архітектурно-конструктивних систем, наголошуючи, що в основі більшості проблем аварійного стану є порушення статичності системи “основа-фундамент-споруда”, проаналізовано причини порушення стійкості будівлі. Автор зазначає, що найбільш складними є методи ліквідації пошкоджень основних компонентів архітектурно-конструктивних систем: основ та фундаментів, стін, перекриттів, завершень, дахів і способи їх укріплення.

Після ґрунтовного аналізу проблем послідовно по кожному виду компонентів, наведено визнані в світі і в Україні способи їх вирішення у відповідності до поставлених задач. Серед реставраційних проблем особливо акцентовано способи підсилення фундаментів і зазначено, що в сучасних умовах особливо ефективним є пальовий метод підсилення основ і фундаментів, з яких найбільш ефективним для збереження культурного шару, зовнішнього архітектурного обліку, конструктивної цілісності і естетики пам'ятки архітектури є метод підсилення буроін'єкційними палями.

Автор проаналізував причини аварійного стану стін і склепінь і систематизував існуючі способи їх ліквідації, зазначивши, що найчастіше причини аварійності викликані порушенням рівноваги будівлі.

Важливе місце в розділі відведено реставрації інтер'єрів різних періодів і зазначено, що кожний історичний стиль відзначився своєю образною мовою і переліком застосованих матеріалів і технологій.

Основним результатом цього розділу є не просто опис, аналіз та систематизація причин аварійного стану компонентів та елементів архітектурно-конструктивних систем, а й пропозиції з розроблення експертної системи (ЕС) з реставраційно-відновлювальних робіт.

Для інформаційно-методичного забезпечення реставраційної діяльності автором запропоновано чотири групи експертних систем:

– “спостереження” – “моніторинг” пам'яток архітектури;

– “діагностика” – встановлення причинно-наслідкових зв’язків, прогнозування наслідків виявлених ушкоджень, рекомендації по ліквідації наслідків;

– “проектування” об’єктів реставрації по окремих компонентах і елементах будівель та узгодження прийнятих рішень;

– “планування” – виконання ремонтно-реставраційних робіт.

В четвертому розділі **“Досвід реставрації пам’яток архітектури в Україні”** наведено апробацію названих сучасних реставраційних методів на об’єктах реставрації України. З усього численного переліку об’єктів були відібрані об’єкти різних періодів, найбільш складні за видами робіт і такі, де були застосовані унікальні реставраційні методики. Серед таких об’єктів наведено будівлі Національної філармонії України, Одеський оперний театр та “Будинок з химерами” по вул. Банковій,10, у Києві, де автор брав активну участь.

В п’ятому розділі **“Методи відтворення видатних пам’яток архітектури”** автор проаналізував вітчизняний досвід відтворення повністю чи частково зруйнованих унікальних пам’яток, оскільки досвід відбудови частково чи повністю зруйнованих об’єктів став справжньою лабораторією творчих пошуків для вітчизняних реставраторів. В роботі послідовно розглянуті найбільш значні і характерні приклади відтворення зруйнованих пам’яток архітектури – Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської Лаври, Свято-Володимирський собор в Херсонесі. Автор послідовно описує передумови процесів відтворення, проблеми, з якими це було пов’язано, стадії відтворення починаючи від стадії передпроектних робіт, акцентуючи увагу на новаторських і унікальних методах.

Всі попередні розділи виступають в ролі підґрунтя для основного заключного шомтого розділу роботи – **“Перспективи розвитку реставраційної галузі в Україні”**. В цьому розділі автор запропонував власне бачення етапів проведення моніторингу стану збереження пам’яток архітектури і містобудування, які включають: першочергові роботи, розробку комплексних державних і регіональних програм, зведеного балансу пам’яток в державі і в регіонах, узгодження і затвердження програм відновлення, супровід виконаних державних програм.

Накопичений досвід дозволив автору зробити галузеве прогнозування охорони і реставрації пам’яток архітектури і містобудування і ґрунтовно проаналізувати співвідношення між кількістю пам’яток нерухомої спадщини в пам’яткоохоронному реєстрі різних років і потребами в вартості реставраційно-відновлювальних робіт.

Враховуючи кризові явища в економіці України, зазначено, що відновити одночасно більшість пам’яток неможливо, тому запропоновано із усієї сукупності пам’яток архітектури відібрати для реставрації найбільш цінні об’єкти всесвітнього і національного значення. Решта пам’яток має бути законсервована.

Також вказано на необхідність створення системи спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини, в складі яких мають

бути створені інформаційно-аналітичні центри з певною ієрархічною структурою, з завданням моніторингу підконтрольних територій на предмет визначення об'єктів-кандидатів для включення в Державний реєстр нерухомих пам'яток, а також визначення технічного стану тих об'єктів, що перебувають у складі Державного реєстру й інших техніко-економічних показників і характеристик, щодо зміни функціонального призначення, користувача (власника) і т.п.

Загалом, позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаємо за необхідне зазначити наступні дискусійні положення та **зауваження** до поданої дисертаційної роботи:

1. Варто було би більш логічно узгодити загальні документи ЮНЕСКО, підпорядкованої йому структури ІКОМОС і українських державних документів, що стосуються пам'яткоохоронної і реставраційної діяльності;
2. Доцільно було більше уваги приділити визначенню поняття реставрації, як міждисциплінарної дисципліни, що виключило би захоплення автора детальним описом будівельних технологій та методів виведення пам'яток із аварійного стану, що не є повним спектром піднятої проблематики;
3. Далі залишається не визначеним об'єкт реставрації і архітектурної реставрації;
4. В переліку проблем відсутнє питання збереження і пристосування до сучасних умов масової історичної житлової забудови, а це особливо актуально для таких міст як Київ, Львів, Одеса, Харків, Чернівці та ін.
5. Відбудова видатних пам'яток, приклади яких наведені в дисертації, слід трактувати швидше як знакові загальнодержавні явища, що необхідні для відродження національної гідності, історичної справедливості і загальнодержавної ідентичності. В той же час більше уваги варто було приділити пам'яткам місцевого значення, які формують основну масу пам'яток,

Однак ці зауваження не знижують загальної цінності роботи і її високого рівня.

Підбиваючи підсумки розгляду дисертації, треба відзначити, що загальні висновки відповідають поставленим завданням та відображають основні результати дисертаційного дослідження.

Результати роботи мають теоретичне та практичне значення для пам'яткоохоронної і реставраційної галузі, вони є прогнозом розвитку галузі і шляхом виходу з кризового стану в українських умовах, можуть бути використані у процесі реставрації існуючих об'єктів, або відтворення втрачених пам'яток.

Дисертація Миколи Івановича Орленка є завершеною науковою працею, яка пов'язана з вирішенням актуальної задачі вирішення проблем реставраційної галузі, систематизації реставраційних методів і прогнозування розвитку галузі на майбутнє. Її автор, Микола Іванович Орленко, є

сформованим науковим працівником високого фахового рівня, який довів свою здатність професійно і може на сучасному рівні вирішувати науково-теоретичні та прикладні задачі. Результати дослідження широко і вичерпно опубліковані як в наукових вітчизняних і закордонних збірках, так і в широкому професійному друку (42 публікації, включаючи 3 монографії, та 19 доповідей на наукових конференціях). Акти впровадження результатів наукового дослідження підтверджують практичне значення дослідження.

Автореферат відповідає змісту дисертації і розкриває її основні положення. Тема представленої роботи та її зміст відповідають вимогам ДАК, що пред'являються до такого роду робіт.

Враховуючи висловлене, вважаю, що дисертація **“Проблеми та методи реставрації пам'яток архітектури України (XI-поч.ХХ ст.)”** відповідає вимогам ДАК України до докторських дисертацій, заслуговує високу оцінку, а її автор **М.І. Орленко** заслуговує присудження наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 – “Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури”.

Доктор архітектури, професор,
Директор Інституту архітектури
Національного університету
“Львівська політехніка”,
Заслужений архітектор України

Б.С. Черкес

Підпис доктора архітектури, професора,
заслуженого архітектора України Б.С.Черкеса «засвідчую»

Вчений Секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»

Р.Б.Брилинський